

CHECKED: 1987

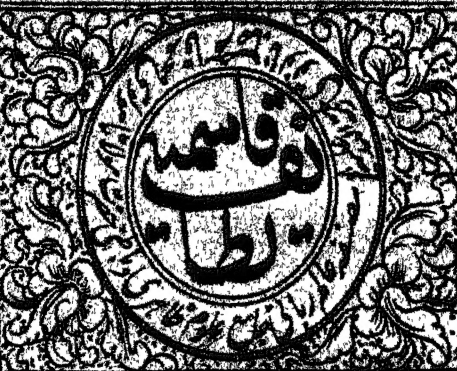
میرزا ابوالفتح فیضی

Checked

1987

احمد رضا الکریم کتب خانہ جامعہ اسلامیہ کراچی

کتاب نمبر ۱۰۰۰

فرماندہ کلیدی و تصدیق شدہ

بقلم مراد آباد

المطبعة و النشر
في المعروفة بدار الجرائد

لطافت نسیم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مناجات پیر گاہ قاضی الحاج مصطفیٰ حضرت مولانا محمد قاسم صدار رحمۃ اللہ علیہ

اہی غرق دریا گناہم	توسیدانی خود ہستی گوہم	گناہ بعد دریا بار بستم	ہزاران بار توبہ ہاستم
حجاب مقصود عصیان شد	گناہم موجب مان شد	بآن رحمت کہ دو عالم کرد	جہاں زادت دعوت اسلام کرد
نمیدم چرا محروم ماندم	ہرین انجمن مقصوم ماندم	گدا خود را تر اسلطا چویدم	بدر گاہ تو امی حنائی دیم
دل از نقش مائل پاک فرما	براہ خود مرا لاک فرما	بکش از اندر دم الفت غیر	بشوار من ہوا کعبہ دیر
دروغہ راب عشق خستین سوز	بہر درد خود جانم دوز	دل مرا محو یاد خویش گردان	مرا محو یاد خویش گردان
اگر نالاقم قدرت تو دار	کہ خارجیت جانم بر آری	گناہم را اگر دیدی نگہم	بغفو و فضل خود شایہ عام
بسے بگذشتہ شامانہ مرا دم	بدر گاہت رسیدم سنا شام	بچشم لطف اکھم توبر سر	بحال قائم بچاہہ بنگر

مکتوب اول بنام مولوی محمد صدیق صاحب مراد آبادی
در اثبات حیات النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم

سر ایا عنایت سلامت۔ السلام علیکم کل جو آپ کا عنایت نامہ پہنچا کیفیت مندرجہ کو دیکھ کر
طبیعت بہت گہرائی ہنوز اور تحریر و نسخہ چندان فراغت نہ ہوئی تھی کہ ایک اور سر پر
آن پڑی تفسیر فصل لکھون تو کہانتک لکھون یہ بحث ایک دریا سی ناپید کناس ہے
اور اختصار کیجو تو کہانتک دریا کو کوزہ میں لانا و شوار اسلئے فقط عقیدہ دل سے
آگاہ کئے دیتا ہوں اس ضمن میں کسی دلیل یا مثال کی طرف بھی

شہد اور اسوال و ازواج میں ہی بوجہ انفکاک تعلق مذکور اور مذکور بطور سبب اجازت
 ہوگی اور یوں ہی بیکار زینہ و دیگر سگرمان جیسو یہاں کہاں نہ کی طلب اور اس تعلق
 دلی اس بات پر شاید ہوتا ہے کہ طالب و صاحب تعلق کو گھر گھر پوڑا وغیرہ کہاں نہ کہاں
 کوئی جانور ہوگا ایسا ہی اسوال و ازواج و تعلق اس بات پر شاید ہو سکتا ہے کہ صاحب
 تعلق کو اپنی ابدان سے تعلق ہی اس قدر مختصر و مفید تو نسبتاً فہم و انصاف خواہ مخواہ بین
 آہی جاتا ہے کہ انبیاء و کرام کو اپنی ابدان سے اس قسم کا تعلق اب بھی ہوگا جن قسم کا پہلو ہوتا
 ہے نہیں کہ جس طرح اس طرح کو یاد کرنا اور اس کا صلہ پر دستبندان ہوں تو اوکو کہہ
 خبر نہیں ہوتی ایسی ہی انبیاء کی ارواح کو بھی مثل دیگر احوال اپنی ابدان سے ایک تعلق یاد گاری
 محبت ہے و چونکہ اور ابدان سے محبت نہ ہتی تو تعلق یاد گاری ہی نہیں ایسا ہی تعلق ہوتا
 تو احکام ہی یکساں ہوتی ہاں یوں کہ تو خیر کہ خدا کو حکم محض بوجہ اس پر حکمت ہوتی ہیں
 سگر ہو کہ اب سے ہی امید ہے کہ خداوند علیم و حکیم کو حکیم ہی سمجھتے ہوئے اسلیو یہ بھی امید ہے
 کہ دلالت حکم کو انبیاء کو ابدان نیا کو حساب سے زندہ سمجھیں گے و حسب ہدایت کنگ
 نفس ائفۃ الموت اور انکس میت و انہم صیئون تمام انبیاء کرام علیہم السلام
 خاص کہ حضرت سرور انام صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت موت کا بھی اعتقاد ضرور ہے
 سگر انش رت بین یہ اجتماع موت و حیات ایسا ہوگا جیسا وقت حرکت کشی جانفش کشی کا
 حرکت و سکون جیسو یہاں سکون جلی و حرکت عرضی ایسی ہی وہاں بھی حیات جلی اور
 موت عرضی ہوگی اسلیو استمرار ہی اگر تسلیم کر لیا جائے تو کچھ مخالف مطلب نہ لگایوں کہ حیات
 بہر ہی موجود ہی جیسو اب گرم میں اجتماع حرارت و برودت حرارت کو تو دلیل لگایا
 وہ خود شہود و محسوس ہی ہاں برودت کی دلیل لکھو اگر برودت ہوتی تو آگ کو کیونکر پکھنا
 آگ کہ جہانوں کی بھی حتیٰ بین کہ مادہ حرارت کو کہہ دیا اولیست نا بود کرد یا مگر طار سے

که خداوند کو بجز خدا و عالم باب او کسی سبب و باطل او نیست و نابود نهین کرستی مگر
 بهی تسلیم کرنا ضروری که وقت موت حیات انبیا و کرام علیهم السلام او بهی شدید و جاست
 کیونکه حب حیات اصلی این صورت بین کبھی قبرین بینا کبھی آسمان بر نظر آنا ایسا موگا
 جیسا حالت حیات سابق بین کبھی بین برینا کبھی بوجه عراج آسمان بر حلا جانازیر پرده
 موت عرضی ستور میونی تو بهر ایسی صورت مو جاتیگی جیسو فرض کجی چراغ کو که ظرف گلی
 میں کہل سر روشن کہدیجی جیسو یہاں تمام شاہین ہاں سر سمٹ کر اوس طرف میں آجاتی ہیں کہ
 خود دلچہ چراغ میں سما جاتی ہیں جس سوزہ شند و شاد الیہ نیاں مو جاتا ہی ایسی ہی یہاں ہی
 خیال فرمایا جی اس صورت میں موت انبیا و کرام او موت عوام ایسا فرق موگا جیسا
 چراغ کی طرف گلی میں ستور مو جاتی او ر گل مو جاتی فرق ہی یہاں جیسو باعتبار مکان انبیا و کرام
 صورتوں میں او ر پیر تبارق ہی کہ باعتبار اصل اتنا پہانہ تھا ایسا ہی یہاں ہی سمجھ لیں او ر
 شاید ہی جی کہ انک میت جلکما او ر انک میتون جدا فرمایا مثل ثم انکم یوم
 القیامت جی جی جی سب کو شامل کر کو انکم میتون نفرمایا کہ کسی فرق مراتب موت کو طرف
 اشارہ باقی ہی بالکل حیات حال انبیا کا مثل حیات سابق مو جاتا او ر پیر اوس سوا شد او ر
 اعلیٰ مو جاتا یون طاسر ہی کہ جائدہ توفی متعلق الابدان الہ نیاد ہی یہ نہیں کہ مثل شہدا
 تبدیل ابدان کی کو گو سو او ر شہداء یون طاسر ہی کہ بوجہ جادہ صدم معلوم حکم موت کہی تمام ہیز
 حیات جی مثل شعاع شمس قمر اطراف بدن او ر اوس سوا بتک ثریبہ افعال جاتا تھا
 سمٹ کر داخل بدن کی طرف حلا آیا سمجھ لیں کو تو یہ کافی ہی ہاں سلامت جی کو
 لحاظ لکھا جاتا تو او بهی تائید مو جاتی ہی بین احادیث او کو مجموع کر کی سو قد صیرورت بین
 جی جی جی کہ کون ہی حدیث صحیح ہی او ر کون ہی ضعیف بہرہ سر جی کہ ان باتون کی
 خبر کم توفی ہی کیونکہ یہ باتیں کتابون متعلق ہیں او ر اب خود جان ہی ہیں کہ جیسو

مکتوب دوم در اثبات تراویج بدلائل عقلی و برایین نقلی

کس ترین از ام محمد قاسم نام که سپهرانی شوار است و طاعه نفسانی کار او بحدیست مجتهد بکار
اخلاق عبدالرحیم خان صاحب ام اخلاق اسلام سنون عرض کرد و عرض بردار است
که نامه نامی که بنام احقر به نشان میر به ارسال فرموده بودند از میر طبعه بنانوته و از نانوته
بگنجه و از گنجه برپوشیده نزد دروازه خوال سیده منوچهر گردانید نظر بر ایتام می
در اسرودینیه و آنهم چند آنکه در فضائل اشکانی و اهل انجمن باید و دلالت بخین چند آنکه
بر خود نفرینها کرد که هنوز گرفتار مواه بوس و مردم بحکم مساله کار ایندم بدم می افکنم
همان قدر بر بنجاب آنرینها خاندنم و گفتنم که چون در فضائل اعمال اینقد اتهام است
و این سار و دیگر اعمال غالبه از فرائض و سنن سو که چه قدر ذریه و عهده بهم اوده
باشد جز آنکه خدا جزا را از جاندم خیال جزایش خرم راضی گنجت و پاسن زل بدم ملی و
و اما از سعه تحمل نهاده که با شماع عادات احقر از بسین از زمان و بافته باشد
پیشانی روزگار و روز از این بجا پیشتر به سوره بکار که از کار و عهده و نیستیم به فرزندم که
به اشتغال غیبه سوزیدیم از بهر برید و باقی و سابق نامه امی و مدینه نامه و نامه

و مقاصد گراخی ندانم غلط است یا راست از هر طرف بود و تعصب و تعمق نسیمدم و بطاهر
 این کار جناب نیست کمی و دیگر است که در پرده نام جناب درین میدان کورانه رفته فرموده
 امام ابن صلاح را باید عایش چه ساس آرد اگر اثبات حکایت منمخصر در صحاح بود می توان گفت
 که فلان حدیث اثبات تراویح نمی توان کرد آری اثبات مطالب بقدر ثبوت لائل میسر
 صحاح بقدر ثبوت خود و ضعاف بقدر ثبوت خود اثبات مطالب میسر میسر غرض حسب متون
 و لائل مطالب متنوعه ثبوت میرند از تواترات عقاید ضروری مثل توحید و رسالت و حقیقت
 کلام الله ثابت می توان کرد و از احاد صحاح این کار نمی برآید و از احاد و احادیث
 تا که سنن باید گرفت از ضعاف این کار نباید گرفت این فرقی از کجا خاسته از تفاوت
 خاسته ورنه نفس حدیث اضافه بنویسین خواهد که هر دو را بیک پایه یا بنسبید مگر ظاهر است
 که احادیث ضعیف نیز چنان ثابت اند که هبک صحاح و حسان گردند نه چنان باطل که هبک
 موضوعات شوند پس لاجرم مرتبه آنها باعتبار ثبوت و عدم ثبوت فیما بین صحاح و ضعیف
 حسان و موضوعات خواهند بود نه مثل موضوعات که سر سر باطل اند و بوی از ثبوت شنیده
 بیکار بماند حسان و صحاح و تواترات در کار اثبات بر کار اندر بصورت ثبوت فضاائل اعمال
 که از مطالب حسان و صحاح و تواترات فروتر است از ضعاف چه مستبعد و طاقت که
 و صورت ترک اعتقاد فقها به ثبوت تا که تراویح معلوم زبانش از فضائل نمی فراید پس
 اگر حدیث نسبت تراویح ضعیف باشد ظاهر بر چنان راجع باک در فکر او اگر حکم خون
 کنند کنند عیان تا که کنند آن اگر تعارض مزعوم کسانی که درین زمانه درین باره غوغا
 کرده اند و گویند که حدیث بست یا حدیث یازده متعارض است میرین شود البته ترک
 بست و اختیار یازده خیار بود و گود را نهم گنجایش گفتگی با می دیگر باشد و بیشتر از اثبات
 تعارض از بر همین مله و بر همین کلمه الاسلام چه سود باقی ماند اینکه جناب ختمی تاب صلی الله

تعالی علیه آله وسلم در رمضان و غیر رمضان هیچ یازده را بجا آورده اند چنانچه از حضرت عائشه
 مرویست با آنکه حضرت رسول اکرم صلی الله تعالی علیه آله وسلم در لیالی سه گانه هجری یازده نذیر
 چنانچه از جابر مرویست این حدیث گویند ظاهر با حدیثیست که مرفوع است بنظر ظاهر سنن
 متعارض نماید و در حقیقت حکم متعارض خالی از جهل یا عناد نیست اول تراویح را از جهت
 باید گفت بعد از آن تطبیق تعارض غرم باید کرد اگر گویند که تراویح مثل صلوٰه او این که بعد
 مغرب بخوانند و نوافل عشاء که در پیش و پیش آن خوانده می شوند نفع دیگر و تهجد نفع دیگر
 و هر دو حدیث مذکور باره تهجد است خود ظاهر است که اعتراض بحکم خود خواهد فرت باز
 چون باتصال تراویح با عشاء را در آن در اول شب و انشراق تهجد از عشاء که نهم و گنج
 اعمال کثیره بمیان می آیند و او کردن آن در آخر شب نظر فکرت این اموجه می یابیم لهذا
 در تهجد روایات کثیره از حضرت عائشه مرویست هم از بعض صحابه مالتور بعض از آن صحیحین
 و بعض در کتب دیگر از صحاح سنت منقول است چنانچه خوانندگان حدیث همه میدانند پس
 هر چه ملازمان جناب منشی سامی جواب آن خوانند و او ازین تعارض هم همان را قبول کنند
 با بحاله چنانچه حمل بر تعدد و واقع احادیث بخاری و مسلم را موافق با هم توان کرد حدیث
 است رکعت و یازده رکعت را نیز با هم متعلق باید ساخت ازین صورت ضعف حدیث
 است در انتقال منطوق آن مانع نخواهند شد بان اگر امام ابن صلاح لیاق قبول قول
 از نصوص قطعیه هم رسانیده اند و کلام الله یا حدیث با تبع او شان خوانده و دیگر علماء
 اصول و فقه را این منصب بهم رسیده مارا گنجایش عرض معروض خویش نیست اگر نویسندگان
 امام اصول حدیث باین معنی تصوریده اند که درین فن یکتا روزگار و مردان میدان این کار
 بودند و باره محافظه الفاظ حدیث هر قاعده که بنیاد دهند چشم نهادنی است و برای
 آنکه روند قایل گام کشادنی است ما را مسلم سگ او شان را اگر در محافظه الفاظ حدیث

[illegible]

در آیه در آیه مؤید صنف نبی شد جمله العلماء الذین یستنبطونه چه معنی داشته و اکنون معنی
آن است که روایت نیست رکنه نیز نعم احقر مؤید بر آیه است و معارض کدام را آیه نیست اگر
اندیشه که بدان اشاره کرده آمده ام سدر راه قلم نبود و اگر همه باقی الضمیر خود زیر قلم نیامور می
باری قلیل کثیر از آن آویزه گوش سامی میگردم مگر چه کنم که منشی سامی در استدلالات از
حق کنار میروند و چنانچه قدر عرض شود و قدری اکنون معروض میشود و اطعن بر روایت
موطا برین اشته که یزید بن رومان زمانه حضرت عمر رضی الله عنه ذریافته سبحان الله
چه دلیل است وجه مدعا خلاصه طعن این برای که مرسلات تابعین اعتبار را نشاید اول
این را اثبات باید کرد و بعد از آن روایت مذکوره را رد باید فرمود عدم اعتبار اصل تابعین
اگر تراشیده خوشتر است این را که می پرسد و اگر تقلید دیگر نیست بجز امام شافعی چیست
که با نظیر رفته امام ابو حنیفه و امام مالک همه بر آنند که هر اصل تابعین همه مثل هر اصل صحابه
همه مثل هر اصل صحابه معتبر اند مگر از سنن زیاد چه ترک اسناد دلیل و ثوق خود است فکرا اسناد
بر فهم سامع گذشتن و گویا القم علی الراوی گفتن است اگر از تقلید عارضست قول امام بن صالح
را بدیوار باید زد و اگر تقلید او شان جابر است امام ابو حنیفه و امام مالک چنانچه تصریح نموده اند
امام بن صالح اگر تاسیس قواعد حفظ و نگاشت الفاظ بصیرت حاصل کرده اند امام ابو حنیفه
و امام مالک نیز تاسیس قواعد محافظه معانی مدطولی دارند و اگر این قواعد محافظه معانی
به هم رسیده و بعضی توافق بین ملازمان جناب علی تقدیر التسلیم معنی مقصود از دست و
از قواعد محافظه الفاظ نیز این محافظه علی العموم دیده نمیشود چنانچه از ملاحظه احادیث
عمر شریف حضرت رسول الثقلین صلی الله علیه و آله وسلم هوید است و اگر درین باره تقلید
امام شافعی بر او شان احسان نهاده اند از ما سار کبا و مگر اندر بی صورت اگر ملازمان جناب
افتقا امام شافعی و وزیده مانکنکاران اتباع امام ابو حنیفه لازم گرفته ایم اگر فرق است

همین قدر است که امام ابوحنیفه امام اعظم اند با حمله تقلید بجز از آنکه متقلدان آنند و بجز با
 الزام نباید دلو و باو شان دست گیران نباید شد این است جواب آنچه که ملازنا حجاب
 بطور قیاس روایت برست کتبه طعن فرموده بودند باقی مطاعینکه بطور روایت وارد فرموده اند
 جواب آن چه گویم که خود از دایره فهم بیرون می نماید بجز آنکه تعصب و تمسک باعث این
 یاوه گوئیها شده باشد و بجز چه گفته شود و اگر باو برست باید شنید بجز از آن مطاعنها اینهم
 است که اگر روایت علی که بسنتی و سنته المخلفاء دست آویخته شود بطحا آنکه
 سنتی و سنته المخلفا هر دو معروفند و تکرار حاف مشعر باستماع اول یا ثانی میباشد
 لازم است که سنته المخلفا که اتباع آن در حدیث اشاره فرموده اند همان سنت نبوی
 علیه علی آله تحیه و سلام و درست کتبت این امر مفقود است میگویم که اول این قیاس و علماء
 اصول کلی نیست تا با اتباع او شان ملازنان مخدوم را گنجایش طعن بهم رسد و ما را فکر جواب
 باعث تردد شود دوم اینجا فقط لفظ سنت مکر آمده آن بذات خود تکرر است و تکرر
 تکرر با عتراف همان کسان که تکرر معرفه را حرم تجارتا شمرده اند مشعر بنا برست نظیر این
 که سنته المخلفا غیر سنت نبوی علیه الصلوة و السلام باشد و یا محکم و لفظ المخلفا اگر معرفه
 یکم از آن مکر نیست و اگر نظیر معرفیه عرضیه است آن معرفه خود از معرفه دیگر نیایش
 چنانچه آن و بذات خود متغایر اند این و آن معرفه نیز متغایر خواهند بود و حجتی چنانکه دانی
 نیست که محکم علیه حقیقی و صفات عرضیه همان موصوف بالذات میباشد پس اگر موصوف
 بالذات چیز واحد است صفات عارضیه نیز چیز واحد خواهد بود و اگر دو شی متغایر است صفات
 عارضیه هم دو شی متغایر باید پنداشت پس اگر سنتی و سنتی مکر می آید یا سنته المخلفا و سنته
 المخلفا مکر می شد این گفتگو را بطاهر خیار بجا گفته می شود و باید اینهمه در ابتداء و ابناء
 که ملاک برانفتنا و انفسکم که در کلام الله یک جمله مکر آمده چه خواهند فرمود و سبحان الله

با چنین امله فرموده و این را ترانهای دوزخ و دوزخ علاوه برین همه اهل فہم را درین قدر
اتفاق است کہ عطف مقتضی تغایری باشد تا وقتی کہ تغایر حقیقی با تغایر اعتباری بدست
نیاید عطف نتوان کرد و اما آنکہ طعن لازم تعریف و جمیع مفید متغراق میباشد و اندر بعضی
لازم است کہ جمیع خلفاء مراد باشند پس سنتہ الخلفاء را اشارہ بالتراش فرمودہ اند می باید
کہ سنتہ ہمہ خلفاء را شنیدن باشد و بدست کعت اگر سنت سنتہ حضرت عمر است سنتہ
حضرت ابی بکر نیست این اعتراض از ہمہ افزون تر است ما اشارہ فہم مطالب ہمیان
باید و کتہ فہمی کم از فہم اینقدر شاید محدود من اینقدر مسلم کہ جمیع محلی باللام از الفاظ عموم است
و لام تعریف و جمیع اکثر مفید متغراق میباشد اما منشی آنخذ و مردمند انهم منشی اجتماع از
کدام پہلوی برارند و این تحقیق از عقل یا از نقل از کجای می نگارند مفاد متغراق همان مفاد
کل افرادی می باشد نہ مفاد کل مجموعی تا این طلب با این دلیل مربوط می شود و طاعت
کہ در کل افرادی حکم راجع بہ ہر فرد جدا گانہ می باشد آری در کل مجموعی حکم قضیہ راجع بہ جمیع
مجموع میگردد و افراد را از ان سر و کار نمی بود و آنچہ منشی جناب فہمیدہ اند مخلصش
ہمین ارجاع حکم بہ جانب مجموع است ازین تا از ان فرقی نیست کہ بفرق زمین آسمان تمیز
توان کرد و با اینہمہ حدیث اصحابی کا الجوع یا ایم اقلد تیم اھتد بدتہ را حکم
باید کرد و باید دید کہ چنان فیصلہ این نزاع میکند علاوه برین خصوص قطعہ قرآن شریف
و حدیث را کہ در بعض مواقع بر جمیع محلی باللام مستعمل مینمایند مثلاً ان اللہ لایضییع
اجرا المحسنین چہ جواب خواهند داد کہ ام است کہ نمیدانند کہ اینچہ مجموعہ مراد نیست
چہ یک محسن ہم اگر عالم باشد تا ہم اصنافہ اجرا خواهند شد و نیز باید کہ بر طبق فہم منشی
جناب جبریمہ چنین بچہ باشد و آن ہم چندانکہ تعدد شخصی را در ان گنجایش بود نہ تعدد
نوعی را مجال چہ عطاء اجر یکبارہ خواهد شد مثل صلوات کہ بعد و از منہ و اختلاف مکر

سه که مطلوب می شود مقصد از منتهی مختلف نخواهد شد همچنین در جاهد الکفار و المنافقین
 لازم است که جهاد مجموعه کفار و منافقین هر ادب باشد اندر بصورت یا حضرت رسول الله
 صلی الله علیه و آله وسلم را باید گفت که از اینجهان بدار فرض تشریف بردند یا بر خداوند حکم
 احکامین بنمود با الله غصه باید کرد که اینچنین حکم دشوار بر نبی خود فرستاد که او این توانستند عیب
 عدم انتقال از این جهان بردند بنمود با الله مسج را الفهم و ازین هم در گذشتیم اذان ثالث جمعه
 بشهادت صحیحین سنته حضرت عثمان رضی الله عنه پیشتر از زبانه او شان فقط
 بآن دو اذان اعنی یکی اذان خطبه و دوم تکبیر بود پس از سنته اخلاف در حدیث مذکور اگر گفته بجه
 بطور مذکور مراد باشد لازم آید که اذان مذکور اهل بدعت شود چه سنت نبوی است سنت خلفاء
 بطور مذکور و این التزام بدعت اندر بصورت نه تنها حضرت عثمان خواهد بود بلکه صحابه
 رضوان الله علیهم جمیعین که در آن مان حاضر بودند بتبع خواهند شد و میدانی که این جهان
 گناه و همان عیب است که رفاض و شیعه از دایره سنت و جماعه بدان بدرفتند و ازینهم
 باید گذشت در آیه اولئك الذین هدی الله فیهم ایمم اقتده ضمیر بدینهم رایح
 بسو الذین است معنی این شد که روش آن کسانی که ذکر او شان کرده ایم باید گرفت عرض
 لفظ بهایم در قوه هدی الذین شد و معلوم است که مخاطب باین حکم خباب التمام
 صلی الله علیه و آله وسلم اند و شار الیه بوصول انبیاء مذکور الصد که منجمله آن حضرت موسی
 علیه السلام و حضرت داود علیه السلام هستند و موافق این خطاب این است و حضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم در روزه عاشوره اقتدا به حضرت موسی علیه السلام کردند و در سجده
 تلاوة سوره قین اقتدا به حضرت داود علیه السلام کردند اگر سجد سوره قین اقتدا به حضرت
 داود علیه السلام نگویند و گویند که سجد حضرت داود علیه السلام بجهت تهنیت حضرت
 سید بر صلی الله علیه و آله وسلم جهت شکر پروردگار که مار ازین قسم انتباه بنمود و هشت

در اقدار حضرت موسی علیه السلام در روز عاشوره کلام نیست چنانچه لفظ حدیث
 الحق بموسى او كما قال بران گواه است گو بوجه دیگر از پیشتر سیم این فوزه
 سمول حضرت صلی الله علیه و آله وسلم باشد آری اگر اجتماع وجوه کثیره در یک محل
 بود و مضایقه نبود مگر مساعد این عقل است چنانچه دانی و نقل چنانچه انما
 لکل امری ما نومی بخوانی و میدانی که از همین جاتضاعف ثواب صله از صدقه می آید
 چنانچه ما این حدیث می اندازیم این قسم سنن فقط یک و بنی است سبب انبیاء
 هدی بهم رسلین مذکورین نیست اندر صورت و حدیث اقدار بالذین من بعدی
 که لفظ الذین واقع است همان عموم خواهد بخشید که الذین واقع آیه مذکوره بخشنده فرق اگر
 است فرق تشبیه و جمع است مگر این قسم فرق در تبدل مابینه مضامین و لوازم آن
 کارگرنی توان شد پس چنانکه در آیه مسطوره سنت یک بنی قابل اتباع برآمد اینجا سبب
 یکی خلیفه از آن دو که درین حدیث مراد اند لایق اتباع و اقدار خواهد بود بان اگر اینجا
 لفظ اقدار نبود و شاید سجاد لایق آنجا نش زبان کشائی می بود می نوشتند گفتن که در اقدار
 و اتباع مثلاً فرق است این است آنچه که بطور محلیه و نظر سرسری در استدالات مجتهد جاب
 مناسب بنظر این سجادان در آمده اکنون انما س اینست که نظر باین تعصب و تعقیق که در
 که در جهاد مجتهد صاحب یافته نگاشته ام از تحریر جواب صل سئو دست کشی اولی دانستم
 چه اگر چیزی بنویسم لاجرم تمقیق و تنقیح آن و سنجیدن او حواله همان صاحب بشد که باین راه
 رفته اند ایشان اول بابر که امنا انصافی گذاشته اند که باین بابر کوتاهی خواهند فرمود
 بیست تو کار زمین انکو ساختی که با آسمان نیز بر دخی و ورنه در او اخر رمضان
 شریف بتکلیف مولوی احمد حسن امروبی که یوزر جاب احقر اند خیر و درین بار نوشته
 بامرویه فرستاده بودم از ایشان نقلش بهر ساینده میفرستادم لیکن چه کنم که بنظر انصاف

مخدوم دیگر آنکه آنچه که بلفظ مضامین مخبره بآن اشاره فرموده اند سخاوت که نقش اگر
ممکن باشد بدین ارزانی فرماید تا شاید چیزی و زیرین پرده باشد باقی عرض دیگر این است
که بنده کمترین علمان بالحدیث الشریط فہم بدینی الحار و بلکه این اشعار ایمان می انداختن
این چنین بدینمان که مضامین نامی سخنی قلم او شان است هرگز عمل بالحدیث روا
نمیداند اینچنین کسان بخلافیصل بد کثیر هستند و احاطت تکنیکی الاشارة الغرض انبی
باید کرد که براکابر صحابہ طعن نغیض و دین بریم نشود و احادیث با هم و با قرآن شریف متعلق
مانند اطوری که با اختیار آن طاعن بجانب صحابہ می شوند و احادیث با هم متعارض شوند و روش
قرآنی سبب آن شود هرگز پسندیده خدا و رسول نیست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و طریقی که ایجاد
مجتهد مذکور است همچنین است چنانچه عرض کرده شد دیگر آنکه هر که قصد عمل بالحدیث کند
آنرا باین چنین اجتهادات چه کار اگر اراده عمل بالحدیث باین معنی است که هر چه در ظاهر حدیث
یابند بران عمل کنند آن مقصد مقصود این است که را سے خود میگویند و در پی عمل نهند و رن
را و عقل پیشینان بهر حال اولی افضل تر است اگر قصد عمل بطور رای عقل است پس
اندک صورت بر مجتهدان سابق و مقلدان ایشان چطو و اللہ الموفق لنا و لکم اگر حرف نازیا
از علم اختصار و ریافت آنرا از قبیل جزایر سید شلها بلکه کمتر از آنند چنانچه مضامین
سامی در پرده استلالات معلوم نہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را گذارند شہ صحابہ کرام
رضوان اللہ علیہم اجمعین

مکتوب موصوف حضرت مولانا **بسم اللہ الرحمن الرحیم** رشید احمد صاحب

خاتصہ عبد الرحیم خان بلکہ بعد سلام منون آنکہ نواز شامہ سپید ریاب لایح آنچه تحریر بود
ظاہر و متبادر از ان چنین می شد کہ مقصود استفسار سلسلہ نیست بلکہ اعلام و الزام تحقیق خود

است لهذا در تحریر جواب تاثل ماند آخر الامر خیال مناسب معلوم شد که اشاره چند فقره
 عرض کنم از تسلیم و غیر تسلیم کار نیست لهذا در تحریر جواب میرشد بر اهل علم پوشیده نیست که
 که قیام رمضان و قیام لیل فی الواقع یک است که در رمضان بر این سیر لیل و اول شب
 گرده شده و هنوز غریبه در اویش آخر شب است و قیام لیل فخر علیه السلام چنانکه یازده رکعت
 و کم از آن ثابت شده اند نیز ده رکعت و او سنده فخر هم در صحیحین وجود اندوه رکعت نفل از روایت
 ابن حو از قول ابن عباس فضلی رکعتین ثمر رکعتین ثمر رکعتین ثمر رکعتین ثمر
 رکعتین ثمر رکعتین ثمر و از نزد ضعیفه رکعت نفل سه و ترا تا که در ترا یک رکعت قرار دهند
 و یازده رکعت نفل ثابت اند و قضا را پنجاب از ده رکعت و در روز اگر شب تهنیت میشود
 هم معین و از ده رکعت نفل است این همه در صحاح موجود است باید دید پس می بایست که متحین
 را در و از ده رکعت ترمیمی شد و بسینه آن یقین می بود نه قصر بر یا دو مع الوتر و در زمان صحابه
 هم چنانکه یازده را سب نفل می فرمایند از ارجح امام مالک در موطا و از ده رکعت نفل روایت
 می فرمایند چنانکه در مشکوٰۃ موجود است ندانم که چرا بر امامی مخفی ماند غلط کردم جناب افضل صحاح
 بمقابل سنت حضرت فخر عالم بر عزم مخالفت حجت نیست این نیز بر اهل علم واضح است نفس
 رمضان پنجاب سنت فرموده اند و تحدید عدد رکعات آن نه فرموده که کمی زیاده در آن
 روا باشد چنانکه در فرائض مرویات متن است و نه اختلاف را و ادای عدد آنها واقع
 نشد لهذا هر قدر که زیاده در عدد رکعاتش بود موجب جر است نه باعث گناه ابتداء
 و مع حدیث در منع آن از نیست بلکه حدیث علیک بکثرة السجود مطلقاً است
 کثرت رکعات نوافل روز و شب می فرماید البته چنانکه شارح تحدید فرموده چنانکه در فرائض
 و سنن است نقصان زیاده در آن نیست و مهذا اگر قبل آن یا بعد آن محل نوافل
 کسی نوافل تغلّا خواندند بدون اعتقاد سننه آنها کسی است که او را منع فرماید و بدو گفته گوید

پس همچنان در تہجد و قیام رمضان زیادت رکعات را چنانندیشہ خواهد شد و آنچه در عدد رکعات
 تہجد فخر عالم علیہ السلام تحقیق است از آن است کہ فعل آنجناب محقق گردد کہ چیست
 نہ آنکہ زائد از آن بدعت است صریح بہ النووی فی شرح المسلمین قیاس است
 سائر سنن کہ اصل آنرا شارع علیہ السلام سنت فرمودہ و تحدید در آن فرمودہ مثل تسبیح
 رکوع و سجود کہ در آن زیادت از قدریکہ آنجناب میگفتند بدعت است و قرآن قرآن کہ زیادت از
 مقرر آنجناب است در فرض و فعل بدعت نخواہد بود و علی بنادیرمہ این قسم سواریں است کہ علماء
 قاطبہ اگر چہ سنتہ مکتوبہ بر آنرا گفته اند کہ بر آن چہ سننہ نزدشان صادق آید مگر زائد بر آن
 بدعت ندانستہ خصوصاً زیادتیی کہ از صحابہ ثابت شدہ چنانچہ روایات عدیدہ مختلفہ معنی این باشد
 تعامل عشرين بين زمان حضرت عمر رضی اللہ عنہ یا بشاد و تقریر آنجناب جمول شد چنانکہ در
 موطاء مالک مرویست حدیثہ انقطع بر محل خود نیست چرا کہ نزدیک و مان تابعی
 نقل اند و ارباب ثقه مقبول میباشد مالک و یحیی بن سلف اینمذهب است اگر چہ
 شافعی احد در آن کلام کرده اند کتاب فی اودوسوی اہل مکہ و دیگر کتب اصول حدیث
 مطالعہ نمایند چند حدیث صحیح بہقی کہ صاحب فتح روایت آن فرماید مؤید اوست مزیل
 شبہ انقطاع و ترمذی در جامع خود از حضرت عمر و علی و غیرہما من الصحابة روایت آن
 میکند پس اکنون در ثبوت عشرين از آنجناب صنی اللہ عنہ چہ تردد و ماند و این زیادتہ را صحابہ
 سنتہ پذیرفتن نہایت موجب تعجب است کہ هیچ اہل علم چنان فرماید چہ بالا نوشته ام
 کہ قیام میل محدود نیستند ورنہ ہر گاہ بحديث صحیح ثابت شد کہ فخر عالم علیہ السلام گاہی
 ماہ کامل غیر رمضان صائم نمود و نہ هیچ ماہ را از صوم خالی گذشتہ اگر کسی تمام ماہ وزہ دارد
 متغلاً مخالف سنتہ گردد و گرفتار بدعتہ معاذا اللہ باید کہ حضرت عمر و علی و دیگر صحابہ و
 تابعین با عرف ترمذی غیرہ سبب تصریح زیادتہ عدد رکعات اہل بدعتہ شوند تنفع اللہ

استغفر الله ولبیاء من یصل الصلوة و صوم و رکوة و حج و ذکر و تسبیح بدقه شوند
تا بل در کار است اهل علم را چنان فرموده است سخت نازیباست مابین لفظ مخالف
و موافق و محدود و غیر محدود و بدقه و سنته امتیاز و حجب است و چونکه در حدیث
علیکم بسنتی و سنته الخلفاء الراشدین انما ارشاد جناب سالت علیه الصلوة
است که چنانکه سنته مرا التزام کردن بر شماست سنته خلفا را هم التزام ضرور است
و مراد از سنته خلفا امریست که از انجناب صادر آن نشد و از خلفا وقوع آن شده
و آن هرگز خلاف کلیات شرع نمی خواهد بود بلکه موافق سنته و مستنبط از ان لهذا نیست
که است هم مذکور سنته شدند و بدقه گفتن آن سخت نازیبا کسب عالم و چنین نکته اری
آنچه خلاف است آن است که زیاده بر آنقدر که آنجناب علیه الصلوة خوانده اند آیا سنته
اند یا استحباب این بعد از بدین حدیث افاده فرموده اند بلکه مراد از سنته خلفا سنتی است
که عین سنته نبویه باشد از عباد روزگار است چرا که اگر مراد از عینیه است که بعینه آن افعل
انجناب علیه السلام عمل را فرموده و نه نون کرده باشند پس می پرسم که درین صورت خاصه
تقریر خلفا چیست آیا بدفات آنجناب کسرا از خلفا مجال نشیب فرار داشته باشد
و تبدیل آن میرسد تا سنن که سنته خلفا کرام و غیر آن را ترک کنیم و اگر مراد از عین است
که مستنبط از سنته بود یا نظیرش و سنته موجود باشد و موافق کلیه شرعیه بود مثل جمیع قرآن
شریف و ترتیب سور آن مثلا لاریب این امر مسلم صحیح است مگر این زیاده کلمات را
ندام که بچه و مخالف سنته قرار داده خواهد شد آنچه از اصول قاعده اعاده معرفه تحریر است
و در تلویح این بحث ابا دیدید که ابرقاعده کلیه است و خلاف این بسیار موجود است این قاعده
آنجا بود که قرینه خلاف موجود نباشد اینجا عطف لفظ سنته الخلفاء بر لفظ سنتی معایرة
می خواهد و مقصود جناب سالت علیه السلام ازین التزام سنته الخلفاء خود است مراومه را

مثل سنته خویش چنانچه در حدیث دیگر فرموده فاقدوا بالذین من بعدی
 ابی یکر و عمر بلکه در حدیثی بامتنی از آن جمله صحابه فرمود اوصحابی کالجوام بائیم
 اقلدیم اهددیم و بچنان آنچه لام استغراق فهمیده اند نه اینی است که آنچه سنته مجموعه
 خلفاء باشد بشرط اجتماع علیها آنرا قبول سازید و امری که یک عینیه مثلا کرده باشد
 ترک کنید و این صورت آنچه باقی است از حدیث حکم است تا تمام خواهد شد که در حدیثی در آن
 ذکر فرمودند و در حدیثی بخلاف آن خواهد شد و ترتیب مصحف عثمانی بدقه خواهد شد
 چه عینیه اول جمع آن کرده بودند ترتیب آن مسکه عول و تجدید حدیثی دیگر امیر در
 زمان حضرت عمر مقرر یافته اند و به خلاف سنته خواهند شد و احادیثی که مراد آن است سنته
 همه خلفاء را التزام سازد چنان بگوید که سنته بعضی آنها گیرد و بعضی آنها نگیرد یا این
 یا ایها النبی جاهد الکفار و المنافقین که معنی بر آن آنست که با جمیع کفار
 و منافقین جهاد باید پس حسب فهم سامی باید که آنجناب مراد الهی نموده باشد که با تمام
 کفار عالم جهاد آنجناب اقامه شده و چه ضرورت است که در حدیث لام لام استغراق
 باشد بگویم که لام آن لام عهد خارجی است که خلفاء خمس معهوده را مراد داشته و فرموده
 که طریقته ایشانرا قبول کنید و هیئت اجتماعیه از حدیث فهمیدن همانا که محاوره کلاب
 ندانستن است پس بهر حال آنچه در ترجمه حدیث نوشته اند مراد و تقریر بر محل و متنیست
 زبانه چه عرض کرده اند و بعضی دیگر جابم در صحیفه سامی محل کلام است مگر بنده اهل
 مسکه کار است و از تقریر زبانه عرض نیست اکنون که نسبت رکعت تراویح از فضل خلفاء
 ثابت نمائند محل مراد این است که بدقه فهمیدنش محض بیجا البته زائد از اینست
 رکعت را بعضی مستحب نیست اند و بعضی موکده گفته اند این مسکه خلافیه قرار است که مراد برین گفتگو
 ضرورتیست الله تعالی اعلم فقط سوال اول هرگاه در تعریف سنته ملاطبت شود

علیه آله وسلم مع التکرار ایما ناخودست اینهم ظاهر است که برتر ارجح مواظبت کذا فی ثبات
 نیست پس سنیته آن از کدام دلیل اطمینان کرده شود و آنقدر که بران مواظبت ثابت است
 همان شست کحات تجمیع سینه لا غیر پس باید که هر چند سینه باشد و زیادت بران و
 نباشد فقط سوال دوم اینکه این دوازده رکعات که بر شست کحات سنت نبوی صلی الله
 علیه آله وسلم افزوده شدند آیا در تکرار همان مرتبه هستند که آن شست کحات حاصل است
 یا از آن تبه فروتر فقط جواب اول اینکه هر چه صحابه رضوان الله علیهم جمعین بران
 مواظبت فرموده باشند سنت مکرره می باشد لقوله علیه السلام علیکم السنتی فی سنة
 الخلفاء الراشدين المهدیین نعم تا گداید مواظبت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم
 هر چیزی و بسیار در مواظبت اصحاب کرام نیست چرا که مراتب نیست کده و در تکرار متفاوت
 می باشد قال المختار ناقلا عن شرح المنیة و ان مراتب الاستحباب
 متفاوتة کما تبين من المسئلة انتهى و خود حدیث علیکم سنی انما ظاهر دین است
 چرا که رعایات تقدم و تأخر در کلام بلغا ربلا وجه نباشد خصوصا کلام یا انتظام
 سر و تیار تیارچ انصهار و بلغا پس تقدم سنتی و تأخر سنته الخلفاء مع اشارات دقیق
 دیگر کمال که اول از زانی می خواهد چنانچه از آیت ان الصفاء و المروة من
 شعائر الله عز و جل رسول صلی الله علیه و آله وسلم استخراج فرموده اند از شاکر و که بدایه می کنم
 بدانکه بدایه که روحی تعالی ابوذر که کما هو فی الحدیث پس ایضا تقدم زمانی است و استخا
 تقدم فی المرتبه بهر حال از تقدم ذکر تقدم رتبه متفاد میشود و اما مواظبت آنحضرت صلی الله
 علیه و آله وسلم بخیر بطور فرض اگر از خصوصیات نیست بدایه هم فرضیه راضی خواهد و اگر
 از خصوصیات باشد لیکن اینته از ان ممنوع نباشد پس این مواظبت سنیته را میخواهد بلکه
 استحباب متضام و دوست چنانچه تجمیع که نزد بعض بران حضرت صلی الله علیه و آله وسلم

فرض بود و آنکه را حجت مگر چون دلیل دیگر بر آنکه این فعل بر آنکه پیدا آید البته آگاه سنته
خواهد شد مثل تراویح که هر چند نزد همون قابل فرض نیست تهجد را آنحضرت صلی الله علیه و آله
و سلم تراویح نفس تهجد است علی تحقیق مگر چون که برین تهجد شخص باین سنته گذاریده موافقت
صحابه پیدا آمد بدلیل قولی که پیدا کرد و بقوله علیه السلام علیکم بسنتی انما انکبید آید
مواظبت فعلی حکمی هم بر تراویح از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هم توان دید چرا که رسول الله
صلی الله علیه و آله و سلم چند روز خوانده عند ترک آن فرمود که بساوا بر آنکه واجب شود و در حج
افتد همانا که فعل او را گاه و ترک او را بعد موافقت حکمی دارند قال جرح المختار والمراد
ایضا للواظبة ولو حکما التداخل التراویح فانه صلی الله علیه و سلم
بین العذر والاختلاف عنها قال الطحاوی عن ابی المسعود انتهی و پس
حدیثی سأل جمیع خود ماند و برای کسی که فرض نیست تهجد را آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
منسوخ گویند چنانچه قول حضرت عائشه است و اه سلم فی سنته پس موافقت تهجد دلیل سنت
خواهد بود و لکن قولیه ناظر است بر آنکه تراویح است بدلیل قولی سنت مکرر
خواهد ماند و الله اعلم **جواب** الف و حکم آنکه است کعت تراویح در زمان خیریت نشان حضرت
عمر رضی الله عنه قرار یافته اول یازده کعت معه و تر خوانده شد پس آخر امر است سه
معه و تر قرار یافت و اه مالک فی الموطا بر بند صحیح و آنچه سنت خلفا را باشد تا که آن
از جواب الف واضح شد باقی ماند آنکه همه مکرر باشند یا بعض پس صاحب هدایه و غیره
بر آنکه که همه مکرر اند و قد وی گفته که بعضی آنچیز از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
ثبوت یافته مکرر باشند و آنچیز زیاده بر آن زمان عمر رضی الله عنه قرار یافته مستحب بود
ابن حکم هم همین میل دارد هر چند این بهام را اعلام جواب داده اند مگر از تقریر بنده جمیع
بهره و قول توان کرد که مراد قدوری از استحباب یکم تا که نسبت به شش کعت

و مراد باینه تقویه نفس تا که است نه قدر آن چرا که تا که کلی مشکک است و حدیث
 تخلیک کلمه تیسب لکنی این دلیل است پس که بعد آن حاجت نقل دیگریت و بعد ثبوت
 روایت موطاء که اصح الکتاب فی الحدیث و طبقه اولی است و هم پله بخاری حاجت کتب
 نیست همین معمول خواهد بود و مذہب مالک حرمت علیہ هم همین باشد مگر تا هم آنچه که
 زیاده رکعات از دیگر آمده اند موجه توان شد که مثلاً بعد هر ترویج اهل مدینه چار رکعت
 میخوانند نسبت رکعت فردی را نماند شدند و جلوه پهل شدند و آنهار اتم مجاز از ترویج
 شمرند و اهل مکة بعد هر ترویج سبع طواف کردند و دو رکعت طواف خوانند و دو رکعت
 فردی مزید شدی رکعت اجماز از ترویج شمرند و بعد نسبت رکعت قبل و تر بعض گاه
 که اربع رکعات را ترک کرده در دعوت مشغول ماندند تا زده رکعت مزید شدی و شش
 گردیدند و یک اصبع و قبل قنار که گردند و دو رکعت کم شده نسبت شد نسبت
 رکعت خود امری است مثبت و محقق از فضل صحابه و یار زده از فضل سرور عالم صلی الله
 علیه و آله و سلم که اگر از نسبت است الحاصل ثبوت نسبت رکعت با جماع صحابه
 و آخر زمان عمر رضی الله عنہ ثابت شده پس نسبت باشد و کسی که از نسبت آن کار دارد
 خطاست الله تعالی اعلم و علمه اتم و حکم فقط راجی تمته به رشیدان گزینگی.

مکتوب چهارم بنام مولوی صدیق صاحب فیضیت علم

بند و سپیدان محمد قاسم نجدت بابرکت و سرای غایت لوی محمد قاسم بنام خدا و کمالات
 و کمالات پس از سلام سنون عرض بر اوست غایت نامه سرمایه منت و موجب
 یادآور باشد شکر غایت احباب نتوانم طرز مکافات محبت ندا کنم این یک دعا
 ناریاست که تهدید سازد این دنیا را سوا آن سرمایه دگر نیست اگر بدگاه بی نیازی

میرسد و نفیم نه بود مگر تا هم از خود در غایت خداوند که هم بمقاصد دل برساند مگر و نیاز
 اگر بنیم پیش عاقلان متاع قلیل است و بسوی او چه کنند باقی ماند این کن اعظم آن علم
 حدیث و تفسیر بود آزاد در راه گذشته بوطن رفتند آن کدام ضرورت باشد که نحویش
 از خوبی این دولت و بها چنین زیاده بنظر آمد که یکبار افتان خیزان رفتند غایت نامی
 غم و رنج دنیا همیشه همین سان آیند و میروند کار عقل آن است که مقصود را از دست
 ندهد و جوهر ذاتی و وراثت نبوی اگر گشتن و قلیل را از متاع قلیل گرفتن کار خردمند
 نیست سرایه استحقاق خلافت حضرت آدم علیه السلام همین و فور علم بود و در نه در محض
 ملائکه و فساد بنی آدم کلام نبود مصلحت دیدن آن است که اگر علم را شروع کرده اند
 تا تمام نگذارند در شش ماه یا یکسال کتب باقیمه انشاء الله تعالی تمام خواهند شد اگر
 این اضطراب و طون بود و در اول امر کدام کس خبر کرده بود که مشروع کردند گستاخی و سخا
 باد بهمه یاد آوران خصوصاً برادران میرزایان مولوی عبدالرشید صاحب مولوی
 صاحب کتاب جابجا فقط صاحب هم تشریف فرما میروا و آباد باشند یا اتفاق حاضر می خدمت
 جناب مفتی صاحب شود از من سلام عرض دارند

مکتوب پنجم در جواب سوال حافظ البشیر الدین صاحب مروا و آباوی

سوال زید و بحالت لاعلمی ملک عمر
 رسن رکبی او قرضه او سپر کر لیا منافع او سکا اپنی صرف بین لاتا ہی هنوز میعاد رسن
 منقضی نہیں ہوئی تھی کہ بعض اشخاص نے کہا منافع رسن کا حکم سود میں ہو۔ زید
 اس امر کی تحقیق چاہتا ہے کہ فی الحقیقت منافع رسن حکم میں سود کو ہی یا نہیں در صورت
 سود کو ہی زید جو منافع بہ نسبت زاصل اپنی کو خرچ میں لایا ہے او کو بوقت فک

عمر و کو وضع کر دنیا ضروری یا نہیں مثلاً پانسو روپیہ عرصہ رہن ہو زید سو روپیہ اپنی
 صرف میں لایا تو چار سو روپیہ بروقت نکال بن کر عمر و سیلیوی اور سو روپیہ مینافع کے
 او کو وضع کر دیوی اگر زید زینافع بروقت نکال نہیں ادا کرے اور عمر و قبل اپنی مینافع کے
 محاف کر دیوی یا بعد لینے کے زید کو دیدیوی جائز ہے یا نہیں شرعاً ایسا ہو کہ زید
 روپیہ اپنا عمر و سیلیوی اور تمام زینافع رہن زید کو جائز ہو جاوے غرض کہ زید کو سیلیوی
 برائت گناہ ہے ہو سکتی ہے لہذا تکلف خدمت عالی ہوں کہ اس مسئلہ میں جو حکم شرع
 شریف کے حواشا و فراموشی اگر مرتب زینافع بروقت رہن رکھ دینے کو بعض محنت اور
 خبر گیری ملک ہو نہ کر اس کو بخشدی جیسا کہ عبارت معمولی رہننامہ میں
 ہوتی ہے جواب سر اہم عنایت یافتہ بشیر الدین صلی اللہ علیہ وسلم السلام علیکم رہن کی مدنی
 جو زمانہ حال میں کہائی جاتی ہے از قسٹم دہی ہرگز حلال نہیں اور اس قسم کو الفاظ
 لکھ دینے کو کہ سنی حلال کیا اور بخوشی دیا یا مدنی حلال نہیں ہو جاتی بخوشی دینے کو لئے
 ایک مرتبہ ہی تھا اور کوئی جہان میں سختی ہو نہ تھا بلکہ سب جائز ہیں کہ یہ پوچھ لائیں
 تحریرین فقط بغرض قرض اور طبع کار براری ہوتی ہیں خدا تعالیٰ ان جلیوں کو
 خوب سمجھتا ہے وہ دل اور نیت دل کی باتوں کو جاننا عرض ان جلیوں سے توقع
 حلتہ دو از فہم و عقل ہو یا اگر آمدنی ایشیا رہن نہ کو پورا پورا مجرا دی اور قرض میں
 محسوب کر لے تو البتہ وہ کہا یا ہو حلال ہو جائے مگر اس صورت میں بقدر قرض
 پہنچ جائے کہ بعد اس میں بری الذمہ ہو جائیگا اور رہن کوئی رہنوں سے کچھ علاقہ
 نہ ہو گا۔ فقط جن جن صاحبوں کا سلام لکھا تھا سب ہی طرف سے او کو بھی اور سو
 او کو اور غنی والو کو بھی شہرہ طاب و میلہ سلام کہدینا فقط التنبہ محمد قاسم۔
 مکتوب ششم بنام مرزا عبدالقادر بیگ صاحب مراد آبادی

جناب زار صاحب اسلام علیکم کل چوتھی رمضان شریف مولوی فخر الحسن صاحب
 ایک غایت نامہ غایت کیا اور آپ کو کالج ثانی کا قصہ زبانی ہی بیان فرمایا
 جزاک اللہ آپ کو کالج جو جو چھی قرابتی اپنی کساتہ بنظر احیائے واقع ہوا اور مرزا حمایت علی
 بیگ صاحب کو مفرج مبارک ہو مرزا صاحب اپنا منصب یہ تھا کہ جناب بیروم شدہ طلبہ کی
 خدمت میں سفارت نامہ لکھون سفارش کر کے کچھ تو ناسبت ہونی چاہیے اپنا حال لکھو اور کوئی ناسبت
 توین خود تو جانتا ہوں پر جہاں اسو خلاف منصب اپنے سر پر لکھو میٹھا ہوں پھر خاطر سے
 ایک یہی عرض حضرت کو نام کا پہنچتا ہے مرزا صاحب اتنا کہیں کہ جہاں اور ونگو
 یاد کہیں اس پانگاہ کو بھی عارضہ فراموش نہ فرمائیں اور حضرت طلبہ کی خدمت میں
 دو کلمہ الجبر کہ بربر بربر ہو جائیں مرزا محبت بیگ صاحب اور ونگو والد صاحب کی
 خدمت میں سلام عرض کر دینا اور جناب حافظ عبدالعزیز صاحب سلمہ اللہ سے اگر سنیاں
 حاصل ہو تو میرا سلام یاد رکھنا سوا اونکو مولوی سید عبدالرشید صاحب مولوی تنہا
 صاحب اور مولوی محی الدین خان صاحب اور مرزا حفیظ اللہ بیگ صاحب
 وغیرہم سے بھی یاد رہی تو سلام عرض کر دینا اور مرزا حمایت علی بیگ صاحب سے
 بعد سلام سنون مضمون مرقوم بالا گذارش کر دینا فقط راقم محمد قاسم

مکتوب انعام مرزا محمد علی صاحب کشتار نشیروا و امروین

سر ایا غایت سلامت اسلام علیکم۔ آج گیارہمین رمضان کو آپ غایت
 پہنچا عبادۃ میں دل نہ لگنا کسی خطا کی سزا ہے استغفار اور لاول کی کثرت چاہیے
 باقی قرض کو ادا کر کے کسی عامل کو پہنچے جو عیالات میں دخل نہیں اگر مگر تو جناب
 مولوی البر علیخان صاحب کی خدمت میں حاضر ہو کر حال عرض کر دوا دے فرمیں

لے جو کچھ فرامین او کو تعمیل کرو اور کٹشائیں رزق کو لے جو کچھ ارشاد فرمائیں او کو
 یاد رکھو مان اوس سے پہلو پہلو حبیبی اللہ ونعم الوکیل اور لا حول ولا
 قوۃ الا باللہ ولا ملجاء ولا منجی من اللہ الا باللہ پانچ بار پڑھو
 پڑھ لیا کرو اور اول و آخر گیارہ گیارہ بار درود شریف ہی پڑھ لیا کرو اور پڑھو
 وقت یہ مہمان رکھا کرو کہ میں اپنے اللہ تعالیٰ کو سامنے حاضر ہوں اور دل و زبان سے
 عرض مطلب کر رہا ہوں۔ مرزا قادر بیگ صاحب مرزا محمد بنی بیگ صاحب
 کو یاد رہے تو سلام کہدینا اور سوائے اونکو اور کوئی احباب میں سے ملجائی اور یاد جاو
 تو اونکو بھی فقط

مکتوب ہشتم در باب علاج ہوس و نیاہ ۵ ۵ ۵

سر ایاغاب مرزا محمد عالم بیگ صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ السلام علیکم آج
 پندرہویں تاریخ جمعہ کو دن تھا راحط پہونچا کیفیت حال معلوم ہوئی میں پچھلو
 دنوں نشاز مغربین پیامو گیا تھا اوس مرض سے شفا تو انشاء اللہ ہی ہو گئی تھی
 مگر جس کسی نہ کسی قسم کی خلش چلی جاتی ہے کہ میں کہانی کی شدت ہو گئی و نون
 بہتہ او کی تخلیف ہی اب بفضلہ تعالیٰ او کو ہی آرام ہو نون ہی ابراہیم نام
 باقی ہے انشاء اللہ تعالیٰ وہ ہی رفع ہو جائیگی عرض اب میں اچھا ہوں باقی
 کمی ہوس دنیا کو یاد گاری موت سے بہتر کہہ نہیں ہو سکتی تو روز گزشتہ ہی نہ ہری
 موت کو تصور میں گذار دیا کرو اور وقت اس قسم کا خیال رکھا کرو۔ کہ
 حضرت آدم علیہ السلام سے لیکر بقدر انبار موی وہ سب مر گئے بقدر بادشاہ
 اس زمانہ سے پہلو ہو کر وہ سب مر گئے بزور دین کے تو چھوٹا تو انبیاء چھوٹے اور بزرگ

کونی سبجا تو بادشاه بجز مین نه الی الذی نه اول الذی نه زور دین نه زور دنیا
 مین بجز مین کونی بجز مین پیران کسانته قیاست کسب و کتاب و عذاب نوا کسب و کسب فقط
 مکتوب نیم بنام مولوی میر محمد صادق صاحب مدلسی باب تحقیق حکم حجه

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی سید المرسلین سیدنا
 خاتمه النبیین محمد اله واصحابه وازواجه اجمعین بعد حمد و صلوة
 بنده کترین سیدان در سوسانان محمد قاسم خجسته سرابا عنایت مکرمی مولوی میر
 محمد صادق صاحب و ام عنایت پیران سلام سنون عرض پرداز است عنایت نامه ملفوف
 باستقامت رسید که حضرت محمد بن محمد بن طریقت مخدوم و متاع خاص و عام جناب
 مخدوم و منابو لسان سید عبد السلام صاحب نام بر کانه صد و ریافت بود و منون و شکرت شدم
 مستقصا عنایت سامی آن بود که توقف نمی کردم و قسبیکه عنایت نامه ذریه منوניהا محترم
 شده بود و هماندم وستم به قلم و کاغذ میرید بگر بالاس کانی طبع او ادعای گوئی گوناگون سیدانی
 و در سوسانی سامان این تقصیر و سرایه این خیر شد سیدانی و همه می اندیشه سفینه بگنجینه آورده ام
 و نه مکتوبات سفینه البینه پیروزه باین سیدانی و این در سوسانی نه جرت پیجو کار با بدل آید
 و نه دل بدست کار فرایده و ذخیره ام همین خیالات برانگنده من اند که کرا اگر بدل می شنید
 دیگران آنرا از جمله مضامین تحریر می بینند مگر بنده گنده را حضرت مخدوم نه تنها سباز
 سابق است اعتقاد و لاقیم بدل فرام آورده ام اگر باقتال ایما و خدام همچو مخدوم
 سز و نیارم باز آن که ام است که انتظار ارشاد او خواهم کشید باین جوامد و زمین مصمم
 شد که من کار خود کنم اگر سپه خاطر خدام و الامتقام افتاد و فوالم و در نه کالای ربون بر شش
 تا سه یا هفت را باز خواهم گرفت اکنون بکند و سخن پیشتر از عرض مقصود عرض میکنم اول اینکه

لفظ الی ذکر الله خود دلیل دعوی است آخر مراد ذکر اینجا همان و غلط خطبه اند که اگر امام
و خطیب باشد و چون فضائل اشاع خطبه را است شور و غیب را که مانع از اجتماع باشد یا عدم
این امر دیگر موجب می شود که مطلوب اصلی از روز خجسته اجتماع بهر اشاع و غلط خطبه باشد و همین
که ناشی و فرمودند بلکه فاسد و فرمودند تا اشاره شناسان خداوندی را بطلان نشاند که عرض اصلی
اجتماع است که اگر گاه ها منواری من را آینه خواهند زد و باشد که دربر کلمات خطبه محروم مانند و سایر
همین است که حضرت عثمان رضی الله عنه اذافر و دیگر قبل از اذان خطبه افزودند تا نباشد که
که در رسیدن با مساجد می شود و خطبه یکبار و در عرض بوجه عرض مذکور با وجود و مقصود بودن
یک آن که بهر هر نماز مقرر است اذافر و دیگر بیشتر از اذان خطبه افزود و در خطبه طلب اصلی
بوجه حسن است آید لیکن از اینجا که حدیث ارشاد است عَنْ عَجُوفِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَقْضِي إِلَّا امِيرًا كَمَا مَوْرًا وَغَتَّالًا رَوَاهُ ابْنُ
مَرْيَمَ فِي الْقَصَصِ مَعْنَى كَيْفَ لَيْسَ الْعِلْمُ وَهَذَا مِنْ قَصَصِ حَدِيثِ هَيْبِ بْنِ عَطِيَّةٍ
و اندگان دانند جای که و غرض ضروری خواهد بود اینهم ضرور خواهد بود که آن خطبه خود
ایستاد یا مشهور است یا آورنده در زمره محال اخل هم باشد که اشاعه منیع و خطا گوی می کنند و نیز خطا
و غلط جویی خطبه که خودم تذکره اند که اگر خبر من است فرقیست این و غلط اول در جبهه یک
باید داشت و در صحرا و دریا و مسافران امیر سر آمدن این قسم و غلط معلوم پس چگونه توان گفت
که مسافران محکوم این جمیع اند که آن که سفر را یک سخت حرام گردانند و سواهی این سفر را که
در آن بهر سفری چنین اعطای باشد قطعا حرام اند لیکن اینچنین می توان گفت که این خطبه
نیز آن که یکباره نداده اند که اشاره حدیث اول و جواب جمیع بطاهر خطره می آید آن
چنان فهمند بطاهر در عموم یا ایها الذین آمنوا اذ انوادی للصلاة هم مسافر و اخل می نمود
چنانچه از ظاهر و در خصوص مسافر و غیره از آیه است همچنین اشاره لفظ جماعت که

مصحح مذکور است مخصوص از حدیث است بچاره مسافرا جماعت از کجا بدست آید
 یا مسافرانها و حق و حرام گردانند یا مجبور را بر او واجب ندانند مگر مسافرانها باشد یا نباشد
 و حق که حرام نتوان گفت چنانچه اقرار بحدیم و حرام واجب است و آنکه مثل الواحد شیطان هم
 در حدیث آمده در اول اسلام بود و اگر هنوز این بنی بر حال خود باقیست الا انان فسا
 فوقها جماعت شیر بانست که اگر دو کس هم هم شوند سفر جائز است ممنوع نیست مگر در صورت
 نه شرا و جماعت بطور حقیقه بدست آید نه بطور شافعیان بدست آید بلکه از لفظ الذین امنوا
 با لفظ فاسعوا و ذروا بانضمام آنکه کترین صایق جموع حسب وضع لغت است و اندرین
 امر دلائل دارد که اگر کس و او را نام کس می یابند چه مخاطب یا ایها الذین همان سخنان اند
 که دیده و خط امام خوانند شنیدند آنکه امام هم در اصل جماعت شان است زیرا که در اصله حسب
 قرار و سابق وقتی می بود که امام جلوه بر غیر میکرد و نظر برین این حکم مخصوص است چنانکه با نام
 باین حکم سر و کار نیست الغرض ضرورت امیر را با مردم هم ضرورت جماعت مسافرا هم از
 آنست که کثیرا فاسعوا و ذروا ایضا یا یا امیر هم بوجوب ضرورت خطبه که از لفظ فاسعوا
 الی ذکر الله می آید بدست بانضمام حدیث لا یقیض سوجه شد باقی ماند فقط شتر و مهر اگر غور
 بدست آید بدست امیر و دیگران در وجهی نباشد که حاکم و دامن خود خود و شاه
 وقت اگر نباشد نائب و بالضرور خواهند بود و فرق فیما بین اصحاب و قری و شهر و دیهات
 نه آنچنانست که محتاج بیان باشد و در سه ولایت شهر و دیهات می باشد و هر کس
 بجز استماع این الفاظ معانی این الفاظ می شناسند و بجز و شاید شهر را از دیهات تمیز میکنند
 قابل بیان اگر بودیم بود که شهری خالی از حکام نیامد خود سلطان باشد یا نائب سلطان باشد
 و حدیث بنام و دیهات و صحرا خواه رونق افروزی سلاطین ضروری است و نه نصایح
 گشته می توان نشان حسب نظر برین صحرا و دیهات را به نحو که شنیدند و کارگزاری سرکاری

بنده اهل شهر نباشند و ازین تقریر اینهم هویدا شد که جواز محبه کس مطلق است و شرط ضرورت
 مصر و وجه دیگر است بقرض فراهمی محبه کثیر نیست آری بالای ضرورت مشار الیه این
 این فائده هم در آغوش دارد که عطا در شهر خالی از هیچ کثیره کمتر باشد و اینهم مردوم شهر
 اکثر ارباب فهم باشند قابلیت تعلیم چند آنکه اوشان دارد اهل دیه ندارد و در جمیع کثیر اگر
 همه تسلیم نمی کنند باز ازین هم چه کم که بدو کس او عطا و عطا درگیر و باز عطا و بند صحبت
 دیگران ابراهیم کشد اکنون عروضی دیگر بخدمت خادم عرضی میکنم فهم این اشارات
 از کلام ربانی چون همه دم را میبیر نیست و احادیث مصرحه این معنی بود و ترسیدند
 انهم علماء مختلف شدند و عوام را گنجایش امید مغفرت بر تهاون در صورت خوب
 نزدیکی عدم و خوب بود یکی هم رسید و رفته رفته کاهلی نوبت تا آن رسید که متعصبان حنضیه
 عجم ترک تهاون جمیع آغاز کردند و این نه نیست که اندرین صورت بغض و انتقامی حق تعالی
 الشبهات در همچون نه تنها جمیع ضروری است بلکه فرض ظاهر هم واجب گردید یعنی این سلم
 که در مجموع قطعیه فرضیه باین معنی که اگر شرط از شرط مذکور فوت شده تا سلم ای جمیع مجموع
 نماز ای پنجگانه فرض است مشرکان کافر قابل اعتماد نیستند ^{اگر} دَعَا یَیُّسَکَ الْوَا یَیُّسَکَ
 قانونی اگر بر هر موقع شک تجویز فرموده و آن اینکه اگر فرضیت احد الامورین بلا تعین قیاس
 حاصل باشد به نسبت یگان یگان یقین کامل نبود بلکه یقین باشد مردود اما با یک باب و
 یک امر فارغ نتوانست این بدان ماند که مردوم متدین بخیر و بد یا کم پیشی مثلا قرض دیگری
 بنده خود داشته باشد و پس از زمانه در ازو شک افتد که او کرده ام یا نکرده ام یا قرض اول امر
 بودن قرض و نبودن آن شک بود و صاحبین عالمی است و تخیلش میکند که میدهد
 یا نمیدهد مانند بنصورت اقتضای دیناری همین است که او کند و اگر مقدار قرض شک
 است یکروپی است یا دور و پی می باید که مردور و پی او کند اگر صاحب حق تابع حق است

در صورت بقارضی خویش بقدر حق خویش خواهد گرفت باقی را با و خواهد فرمود و چون
در پنجاهم همین صورت بوجود آید می باید که اهل اسلام هر دو را ادا کنند حق تعالی حق خود را
قبول خواهد فرمود و باقی را عوض و پس خواهد داد یعنی هر چه که فرض نبود از حساب
نوافل غلبه گرفت از آنجا که اعطاء نواب حسب را و اگر کم بر نوافل واجب است به نواب
مکافات جاگذاشتی بندگان خود فرمود اما فرائض حقوق سرکاری از عوض آنها بقتضا
ضروری نیست بلکه آنرا بجز باقی سرکاری باید بدشت چنانکه باقی سرکاری بجز فرض رعایا
و حسب العوض نبود همچنین فرائض و حسب الثواب نباشد و نوافل را بجز حساب بازاری
و فرض رعایا باید دشت که یک زره هم اگر می گیرد قیمتیش و عوضش ادای میکند مگر چون فرض
قطع نظر از شرط است و هم شعایر اسلام اگر از او نماز نهد و از او پیش رود و در میان
کم هم را بوجه کونه نمی جویند کمالی مقصود شدن شرائط موجب ک حجه شود و نه باعث
افزایش نماز بلکه ضرورت بگمان این است که در وقت اختیار تا که جمعه و صامت
او را بظهر است او را می رسد که از ظهر باز دارد تا بجمعه مستقیم شوند و جمعه را قائم کنند و اول حدیث
الْإِخْتِلافُ أَمَّتِي أَوْ أَصْحَابِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ شِعْرُ ابْنِ خَتِيبٍ سَمِعْتُ دَوْمِ تَقْرِيفِ
خود با طاعت و حیت مرم و استه است و انحرال ان بعزل او شان گرفته خورده چون
انقدر اختیار گران بهای او شان از زانی فرموده اند نصب امام و وعظ که حصه است از ان
چرا که بدست شان نباشد و وعظ و امامت از کارهای امام عام است امامت صغری و وعظ
و بدست کبری و اولی الامر است و دارد که نوضعیف را با نو قوتیت اگر امام موجود است
دست بدست دگر و اودن نشاید که اجتماع دو حاکم صدقنه در بر دارد و همین است
قتل ثانی و وفار بهجت اول ارشاد فرموده مگر چنانکه یک باشند و کسی را امام خود گردانند
چندان از قیاس نیست چه این وقت امامت امام عام توان کرد تا با امامت صغری چه

عرض نظر بر اختیار شاره ایست که از نصب امام خاص بدرجه اولی باید داد و اینکار را زو
 باید گرفت و این است را مخالفت استرا امام عام نباید فیهی چه این شرط وقتی هست که
 از امام عام نمی نشانی باشد تا که بالمعنی جمیع بین الحلیقین لازم نیاید چه در صورتی که
 اینکار حسب اشارت حدیث چنانکه گذشت در حق اشارات الفاظ قرآنی اعمی اصبیح السعد
 و اولی الامر منکم کار امام بود و اگر وعظ و بکر بشوند و بر مردمی دیگران عمل کنند گویا نماز
 اولی الامر قرار داده و بالمعنی در جنب خلیفه اول خلیفه دیگر به نشانند اکنون که رسدش خلالت
 اگر وعظ و دیگران بشوند محوری نیست چون موافق این تقریر این شرط از میان برخاست
 شرط مصر هم یک طرف است چه شرطش ملزم استرا شرط امیر بود آری طاهر الفاظ
 روایات مشعره ضرورت مصر عام اند لهذا احتیاط همین است که تا مقدر رعایت شهر
 پیش نظر ماند و اگر کسی در پیو جمع فایم کند دست گیرانش نه زنند که اول این شرط طنی بود
 باز حسب تقریر مذکور ضعف و گردان هم سید گز جلای منور باقی است عرض آن نیز ضروری است
 چنانکه ادراک هر کم فیهان ارجح تبایون در جمیع میشود همچنان این اجازت نصب امام
 خاص اختیار استماع مواعظ و خطب آن موجب تهنون در نصب امام عام است اگر جمیع
 متروک میشد شاید متاعل ستمی بشوق جمیع شام و هدیه ای عصر و اینار روزگار کارو
 میکرد و فریب جمیع بین الطهر و الحجه احوط مینماید و نه و موجب امام نیامنیانند فی است
 و بدست که این موجب فتنی نیست و اختیار نصب امام خاص بشک این موجب را
 مضعف میرساند اینست آنچه که درین باب من بدان سیر مدگر تقاضیم نه فیهی هم مضعفی
 نه امام که اجتهاد کم و خلق قولی بن بشوند اگر دیگران هم مصغیر من شوند فیهی و نه کلام
 زبون برین خواندین فقر بر معنی ابر سر من زنند و هر چه مناسب وقت دانند و موافق
 اشارات علماء ربانی که از اتباع قرآن حدیث و تفسیر کنند اختیار فرماید و این نیامند

اطلاع فرمایند تا پیروی جم غفیر من هم سر و دم و در پرتفرق کلمه نشوم بخیر حضرت
 مخدوم شجاع من گت تاب مولوی سید عبدالسلام صاحب از من و ورافتاده عمر عزیز را
 به او و همس بر باد داده سلام و شوق که بعد نیاز شحون باشد عرض از نزد من بغرض عار
 این کار کرده ام و نه از فتوی استفتا را حق از من مشهور است تنبییه تقریر و پیشاکم مایه که
 ملا خطه خواهد فرمود خواهد داشت که شرط صغیه اگر چه معارض عموم ظاهر بی خطاب یا هم الدین
 آنموا اذ انودی للصلاة است اما این عموم خطاب بحکم مقدمات مذکوره مستدعی آن
 آن نیست که حکم جمیع عام باشد از او امر حکم باین تخصیص حکم میکند و هوید می شود که شمه شرط
 مذکوره از همین آیت می زاید و احادیث مستند فقط مضمونه و موضح آن هستند مستند شرط
 نیز تا احتمال الطال نظر عام و آیات احاد که بعضی آنها موقوف خیالات بعضی کار بر این
 بدل نشیند مگر و فقیه شرط مذکوره موجب شد باز فقط باین نظر که در بعضی مواقع بدون این
 هم کار میتوان برآید جرت افعال آن نباید فرمود آری بطور احتیاط بوجه ضرورت دیگر اگر
 ترکیب این افعال شوند چنانچه عرض کرده ام چندان در از قواعد شرع نیست براه
 که احتیاط هم از هم مقاصد شرع شریف و بسیاری از حکام منعی احتیاط اند و از این کترین
 و جزو و نسوین نوع منعی بر همین احتیاط اجتناب از الفاظ مستحزه و کلمات افسان و این
 آنچ در نظر اهل نظر گواه است سنت و عمل و ندیکه که طبع و کلام و این شایسته
 همچو فلان اندی این بات یک نقل محصل هر دو طرفه
 ثابت اینانین بر همین ارسال خدمت شریف که حوا و نیکی
 احتیاط است
 با خط و حجاب و لا صاحب موجود بودن و من اوری الحال ارشاد الطالبین مصنفه
 بانی پی و نیز فتوحات قاسمیه و مکتوبات رشیدی
 زیر طبع این مورخه یک شعبان ۱۲۸۴ هجری

